

Nihilista kommunizmus*

(Minden vásárlóra gyerekvért fröcsköl a kapitalizmus)

„Az életet a tapasztalatokon nyugvó gondolkodásra alapozni annyit jelent, mint egyéni embernek lenni, és menekülni a forradalomparti projektek politikai ideológiája elől.”

(Monsieur Dupont)

„Mindenki szem a láncban.”

(Illyés Gyula: *Egy mondat a zsarnokságról*)

Évekkel ezelőtt brit baloldali körökben nagy vitákat váltott ki egy koncepció, mely *Nihilist Communism* címmel nyomtatásban is megjelent. A könyvet egy két tagból álló kollektíva jegyzi Monsieur Dupont néven. Számos ponton nem értek vele egyet, de alkalmasnak tartom gondolatébresztésre. Ezért értelmezett – és idézetekkel gazdagon illusztrált – formában felvázolom a lényegét.

A koncepció forradalompartinak és stratégiai kommunistának – valamint taktikai nihilistának – vallja magát. *Társadalmi* forradalomban, az emberiség kommunista jövőjében és a hozzá vezető proletárdiktatúrában gondolkodik – de a hagyományostól igen eltérő módon.

Abból a meggyőződésből indul ki, hogy a fennálló rendszer méltó a pusztulásra, ami kizárólag gazdaságának megbénulásakor/megbénítésekör következhet be. Erre viszont csak az alapvető iparágak súlyos válságának esetében van esély. Tehát fel kell hagyni minden olyan optimizmussal, amely az adott társadalmi berendezkedés meghala-

* A Baloldali Alternatíva Egyesülés összejövetelén, 2021. november 6-án tartott előadás alapján.

dását politikai aktivitástól (politikai forradalomtól) reméli. Szintén félrevezető ilyesmit az egyének tudatának befolyásolásától (radikális átalakításától) várni: társadalmi forradalmat nem lehet előidézni eszmék terjesztésével. Fontos szerepet játszhat az elméleti-elvi-eszmei tudatosság, de soha nem mint a forradalmi tevékenység alanya vagy szócsöve. (Ezt az optimista illúziókat elutasító beállítódást nevezi nihilistának.)

Alapállítása, hogy az érzékszerveknek elsőbbsége van a hiedelmekkel szemben. Az embereket inkább irányítják a tapasztalatai, mint bármilyen eszme. Ameddig úgy érzik, hogy van veszítenivalójuk, kötődnek is a fennállóhoz. („Melyik épeszű ember veszélyeztetné a fizetését és jelzáloghitelét a szocializmus [...] gyűrött tervrajzaiért, amikor a kapitalizmus DVD-lejátszókat, thai éttermeket és központi fűtést biztosít?”) A nihilizmus olyan páncél, amely megvéd a hiszékenységétől, a naiv reménykedéstől. Egyúttal megadja a szabadságot, hogy elkerüljük a társadalmi konfliktusoknak azokat a látszatmegoldásait, amelyeket a tőkés bázis generál.

*

A koncepció kapitalizmuselmzése azon az elméleti síkon mozog, mely lényegében valamennyi társadalmi jelenséget a tőke és a bérmunka antagonizmusára vonatkoztat. Más ellentétek nem érdekliek, mivel azok nem „érnek fel” a választott teoretikus szintig (nem jelennek meg azon). Következésként lemondva a finomhangolásról, minden kérdést a kapitalizmusnak erre a legátfogóbb összefüggésére vezet vissza.

Tézis: kapitalizmus

A kapitalizmus olyan profitrendszer, amelynek végső alanya a tőke. Benne élve az összes társadalmi vonatkozású eseményben a tőke valamilyen – elemzéssel kimutatható – megnyilvánulásával találkozunk.

Ez a rendszer ellenségesen viselkedik az emberekkel: tárgyakként a tőke alkatrészeivé deformálja őket, akik kénytelenek magukat ökonómiai automatizmusoknak alávetni. A gazdasági erőn alapuló politikai hatalom forrása, hogy a kapitalizmus mindent és mindenkit pénzbeli értékén számol, kezel.

Az egyének társadalmi viszonyainak általános szabályozója a kapitalizmus: társas (közösségi) kapcsolataink az áruforgalom mintájára szerveződnek. A tőkésrendszer gazdasági-piaci értékére redukálja

az embert, akinek egész személyiségét átmossa (kilúgozza) a pénz. („Pénzháború az egész emberiség ellen.”) Maradék, nem közvetlenül társadalmi életében is beszippantja az individuumot: elaltatva személyes kreativitását, aktív, alkotó hajlamait, sikeresen tereli el a figyelmét belső önmagáról. Mintegy eltorvasztja, „megöli” az *egyéni* embert. Ahelyett, hogy érdeklődő, magunkat irányító „turistákként” viselkednénk életünk során, mint jól szabályozott, beprogramozott utazók, nem saját, hanem körülkaróztott, eleve kijelölt úton mozgunk. (Ez ellen lázad a társadalmi forradalom híve, amikor azt kéri az emberektől, hogy vegyék át az irányítást az életük felett.) A tőkés társadalmi mechanizmus az embereket megfosztja az autonómiától, és uniformizált automatákká alakítja őket. Az egyénietlenség, önállótlanúság a személyiség nagyfokú infantilizálódását eredményezi: meghosszabbítja (valójában véglegessé teszi) a serdülőkort. (Oda jutottunk, hogy „a szülők csak magasabb gyerekek.”)

Cselekvésünkkor mintha belénk szerelt gépek mozgatnának. Készen talált, előre gyártott érzéseink, vágyaink vannak. („A mosolyod egy gép, óriásplakátról ismerem.”) A gondolatunk gépalkatrész: az önálló gondolkodás hiánya miatt keletkező űrt sztereotípiákkal, ránk erőltetett (manipulált) gondolati mechanizmusokkal töltjük ki. Saját beszéd helyett divatos szavakat, nyelvi fordulatokat használunk: a szövegünk „kész formák beszéde”.

A profitrendszer önmagát működtető gazdasági automatizmusként üzemel: az állami-politikai erőszak inkább csak fennakadásokkor (válság idején) mutatja meg nyíltan a mélyebb természetét. Ennek megfelelően meg kell különböztetni a rendszer alapvető és másodlagos (származtatott) területeit. Alapvető, struktúraképző bázis a gazdaság, mely a tőke növekedési (felhalmozási) logikája szerint szerveződik. Másodlagos (de a tőkés gazdaság fenntartásához elengedhetetlen) legfőbb területek a politika, a jog és a tömegkommunikáció (média).

Hogyan néz ki a kapitalizmus ebben az ábrázolásban?

A tőke kiiktathatatlan kelléke (egyúttal ellenpólusa) a bérmunkás. A munkásosztály (a kapitalizmus részeként) egy szervezett gazdasági feladat végrehajtója – úgymond, egy funkció. Amikor a bérmunkás a munkaidején kívül létezik (vagyis nem dolgozik a tőke alkalmazásában), akkor nem tekintendő munkásnak. Amikor nem tartózkodik a „gyártósoron” (pl. nyaral, beteg, a kocsmában időzik), vagyis amikor hivatalosan nem dolgozik (továbbá amikor szándékosan akadályozza, szabotálja a termelést), akkor nem lát el bérmunkás-feladatot.

Ebből azonban nem következik, hogy a munkaidőn kívül az egyén ne tevékenykedhetne a kapitalizmus javára. Látni kell ugyanis, hogy a rendszer által programozott munkának két változata van. Az egyik a bérmunkásként végzett tulajdonképpeni termelés. A másik viszont ingyenmunka: egy olyan – a tőke számára szintén nélkülözhetetlen – tevékenység, amelyért nem kapunk fizetést. Például, amikor moziba megyünk, gazdaságilag a filmiparnak (végső elemzésben magának a kapitalizmusnak) dolgozunk. (Akkor is támogatjuk a tőkét, amikor az interneten összefogunk, és – az árakat tömeges megrendeléssel csökkentve – többet vásárolunk.)

A kapitalizmus az embert a felhalmozás pusztá eszközeként kezeli – és nem csupán termelői minőségében. A tőkés termelésben való részvétel mellett a rendszeren belüli fő individuális feladat (mintegy hivatás): árukért vágyakozni, lelkesedni. Társadalmi szerepünkben mindannyian vásárlók, fogyasztók vagyunk. A fogyasztásunk társadalmi funkciója: a tőke számára végzett bérnélküli munka. Fogyasztói izgalmunk a rendszer (a tőketulajdon) diadala.

Áruk, szolgáltatások vásárlásakor a tőkés világrendszer egészével lépünk kapcsolatra (amelynek – nem mellékesen – „az USA és az al-Káida egyaránt a terméke”). Ilyenkor nemcsak részt veszünk a kapitalizmus fenntartásában, hanem önkéntes viselkedésünkkel annak egészét gyakorlatilag is támogatjuk. Ebben a küldetésünkben – mint aktív résztvevők – hozzájárulásunkat és jóváhagyásunkat adjuk a tőkésrendszer teljes működéséhez – a pelenka gyártásától a hadiiparig és a kormányok valamennyi intézkedéséig. Hozzájárulásunkat és jóváhagyásunkat adjuk a kongói bányák gyerekrabszolgáinak halálra dolgoztatásához stb. Ily módon – mondhatni – minden vásárlóra gyerekvért fröcsköl a kapitalizmus.

A fogyasztásnak fontos területe a szervezett szórakoztatás – és mi „engedelmesen szórakozunk”. A szórakozás folyamatosan „örömpulzusokat” ad az egyénnek: olyan állandó „zaj”, amely leköt, és ezzel eltereli a figyelmet önmagunkról, a saját érdekeinkről, az autonóm egyéniségként való létezés alternatívájáról. A tömegkommunikáció nyomtatott, képi és digitális csatornái – mint a szervezett szórakoztatás formái – ópium a nép számára.

*

Az ismertetett koncepció radikálisan leszámol az ún. politikai cselekvésbe vetett reménnyel. A munkásosztály – hangsúlyozza – nem politikailag felépített testület, hanem tisztán gazdasági kategória. Csak járulékosan cselekszik politikailag.

Az emberek infantilizálódásában, személytelenné uniformizálódásában meghatározó szerepet játszik a tőkésrendszer politikája, amelynek alapvető pedagógiai törekvése, hogy elhomályosítsa a személyes önérdeket. (Egyfajta redukált érdekképzetet nevel ki a ténylegeses önérdekkel szemben.)

A kapitalizmusnak – úgymond – ideológiai bázisa a politikai demokrácia, ami csak más kifejezés a versenyre. Benne – végső soron – versengő gazdasági érdekek jutnak érvényre. Egy „definíció” a tőkésrendszer demokráciájáról: „minden olyan politikai vélemény intézménye, amely nem befolyásolja a valóság előállításának tulajdonjogát – vagyis mindazon véleményeknek a szabadsága, amelyek nem képesek strukturálisan megváltoztatni az őket meghatározó feltételeket.” Ez magyarázza, hogy a modern kapitalizmus – az emberek dezorientálásának (ezáltal figyelemeltereléssel a fennálló gyakorlati elfogadására orientálásának) eszközeként – nemcsak megtűri, hanem kifejezetten ösztönzi az eleve a rendszer működésébe integrált *szóbeli* kritikát, ellenvéleményeket. (Milyen remekül szórakozunk a televízióban bemutatott vitákon, ütköztetett nézeteken!)

A politika alkotmányos alapintézménye az ún. parlamentáris demokrácia. Ennek gépezete sikeresen hajtja végre az állampolgárok tényleges politikai passzivitásba terelését. Olyan hatalmi technika, melynek feladata – bár ezt többnyire nem látjuk át – az embereket lehorgonyozni és odaláncolni a tőkés gazdasághoz. A pártokat versenyztető képviseleti demokráciának egyik fő célja, hogy elvonja a figyelmet az ökonómiai lényegről, és „megossza a munkásosztályt”.

A nagypolitika alapvetően a polgári tulajdonjog intézményesülése érdekében folytatott manőver. A termelés tulajdonjogának védelmében folytatott manipuláció. Ezért nem meglepő, hogy akár javul, akár romlik az általános helyzet, a lényeg megmarad: a gazdasági nyomásnak megfelelően csúszik át a liberalizmus fasizmusba, vagy az vissza. Új „kártyacsomag”, de – miközben a retorika átalakul – döntően változatlan gazdasági játékszabályok érvényesülnek minden kormányzási formában. A politikai hatalom misztifikált ideológiai megjelenése a nemzet. Az egyik nemzetnek a demokráciája éppúgy stratégia, mint a másik fasizmusa – „olyan stratégia, amelyet ugyanaz az osztály határoz meg”.

Az emberek tőkés gazdaságba történő politikai integrálásának – a parlamentáris demokrácia intézménye (mechanizmusa) mellett – fontos eszköze a tudatunk (gondolkodásunk) termelése: a kapitaliz-

musról olyan arculat kialakítása, melyben a rendszer egésze (annak struktúrája) nem jelenik meg. A róla terjesztett hivatalos kép elfedi, hogy társadalmi létezésünk tőlünk független tőkés feltételei képezik a folyamatokat meghatározó végső bázist.

Lényegében minden, amit tapasztalunk, kapitalizmus – de ideológiailag gyártott arculatában a kapitalizmus mint szerves egész, totalitás rejtve marad. A kapott kép homályba burkolja, álcázza a tőkés bázis mélyebb természetét. Így nem rendelkezünk használható ismeretekkel a rendszer teljességéről, lényegéről, struktúrájáról.

Uralkodó szemléleti, világnézeti eszköz a társadalmi valóságnak elkülönített „tényekre” történő felszabdalása. Ez a fakticizmus a tények mögötti problematika elleplezését szolgálja. Olyan általánosan alkalmazott hatalmi-politikai technika, mely megalapozza az egyes részproblémáknak a rendszer struktúrájáról való leválasztását: rész-kérdéseknek önálló problémákként való kezelését. A mesterségesen elkülönített mellékkérdések érdekességeivel, izgalmával elvonja a figyelmet „a termelés tulajdonjogáról”, „az áru zsarnokságáról” stb. – jóllehet korunkban „minden tény és tényelmélet általános feltétele a kapitalizmus”.

A társadalmi valóságnak ezzel a feldarabolásával, részekre szabdalásával szorosan összefügg, hogy hivatalosnak mondható tudáseszmeny (tudományeszmeny) a pusztá „tényismeret”. Mint önmagukban vett egyes – egymáshoz nem kapcsolódó, összefüggésben nem levő – tényeké.

Valójában persze az egyes tények nem állnak meg önmagukban: ebben a formában tartalom- és jelentésnélküliek. Minden érdemi tény a rendszerének ténye: tartalmat és jelentést („funkciót”) csak a rendszerén belül (magától a rendszertől!) kap. Annak egésze nélkül hivatkozni rá – bár ideológiai funkciója így is lehet – félrevezető, tudományosan értelmetlen. A jelenlegi – leginkább a pozitivisták irányához sorolható – polgári tudományban viszont általános módszer (mondhatni szemléleti-világnézeti követelmény) a jelenségeknek önálló tényekként való elszigetelése: az egyedi tények kultusza. Mivel ez van hasznára a hatalomnak, többnyire csak „elefántcsonttorony-kutatások” folynak. Az elszigetelt ténytudományos egyeduralmát példázzák az angol–amerikai egyetemek filozófiai és politológiai tanszékei. „Ezek az intézmények minden eszközzel elkerülik, hogy reflektáljanak a tőkés bázisba való beilleszkedésre; önálló »tényeket« és »kérdéseket« vizsgálnak anélkül, hogy tények közötti vagy tények és a bázis közötti kapcsolatra hivatkoznának.”

Az ún. „tények” sajátossága, hogy mindig a kapitalizmus tüneteiről szólnak, és nem magáról a kapitalizmusról, mint okról. Nem meglepő, hogy az álcázásnak ez a módszertana nemcsak a tudomány területén, hanem a tömegkultúrában is általánossá vált.

De nem ez a legsúlyosabb probléma. A „tények” azzal hamisítják meg a valóságot, hogy összefüggéseikből kiragadva mutatnak meg eseményeket. Hazudnak, de hazugságaik mögött mégiscsak van valamilyen objektív valóság. Létező valamiről tájékoztatnak – félre. (Homályban tartják „a tények tulajdonjogát és kiválasztását”, megrendelőjét, összefüggéseit.) A tömegtájékoztatás hírei viszont még ilyen kritériummal sem rendelkeznek: a médiában a hír és az álhír egyenértékűnek számít.

A tömegkommunikációs csatornában közölt események sokaságának villódzása azt mutatja, hogy mindig történik valami. Állandó mozgást, átalakulást sugall, pedig valójában a lényeg marad a régi: a mélyben semmi sem változik. Így a kormányzati feladat a felszíni zavarok „válságkezelésére” egyszerűsödik.

A szórakoztatás és a tömegfogyasztásra ösztönzés mellett különböző fenyegetettségek képzetének gyártása is fontos rendszerfenntartó elem (funkció). Bevált hatalmi-kormányzati fogás: ideológiai célú válságpropaganda előállítása és terjesztése: valamilyen válság hírének keltése, hogy legyen mit eredményesen leküzdeni, elhárítani. Hasonló a szerepet játsszik a totalitarizmus kísértetével történő példálózás.

Nem nehéz észrevenni, hogy a tömegtájékoztatást fogyasztó embereket végső soron nem maga a hír mozgatja, hanem – bár ezt többnyire nem látják át – a mögötte álló erő. Az üzenetbe fektetett tőkére reagálnak, mondhatni, a hírekbe fektetett tőkének engedelmesskednek.

A média tökélyre viszi az álcázás művészetét: láthatatlanná teszi a kapitalizmus mint rendszer működését. Azzal is segít eredményesen titokban tartani, hogy helyette mutat valami mást. Mi pedig fogékonyra válunk az álcázás általánosan alkalmazott módszertanára: hiszékenyen és szófogadóan nézzük a „képernyőt”, ahelyett, hogy a „vetítő alany” leleplezésére koncentrálnánk. A végeredmény: Mit érdekel minket, hogy mi is történik valójában?!

Annak idején Rousseau megfigyelte: nehezebb félrevezetni azt, aki nem engedheti meg magának, hogy a figyelmét eltereljék a számára legfontosabb gyakorlati lényegről: megélhetésének a feltételeiről. Az itt vázolt koncepció felveszi ezt a fonalat: Ha a munkásosztály a tömegtájékoztatás híreivel szemben „homokba dugná a fejét”, köze-

lebb kerülhetne a dolgok gyökeréhez, és saját gondolkodásra alapozva inkább észrevenné (megértené) a lényeket.

Antitézis: kommunizmus

A kapitalista rendszer megbízhatóan irányítja és társadalmi passzivitásban tartja a tömegeket. Annak ellenére, hogy a tőkés gazdaság kizsákmányoláson nyugszik, a munkások nem akarják „abbahagyni a kapitalizmust” – míg ilyen irányú önvédelemre (saját aktivitásra) nem kényszerülnek. „Nincs abban semmi meglepő, hogy a bérmunkás is azt a csöcsöt szívja, amelyik tejet ad.” De csak addig szívja, ameddig tapasztalja a tejelést, vagyis amíg közvetlen érdekében áll kötödni a rendszerhez. Komolyabb válságkor megszűnik ez az érdekeltség, és a termelőknek az lesz az érdeke, hogy abbahagyják a munkát.

A prognózis a következő. A gazdasági válságra való reagálás: a termelés beszüntetése és a munkahelyek elfoglalása. Az alapvető iparágak leállítása széles visszhangra talál, és továbbgyűrűzik. Azzal, hogy a dolgozók átveszik a munkahelyeket, megzavarják (megbénítják) a tőkésrendszer működését: megakadályozzák annak fenntartását.

A fontosabb iparágak, áramszolgáltatás, áru fuvarozás, posta, vasút, szemétszállítás hiánya „azonnali és széles körben elterjedt problémákat okoz” a tőkés gazdaságban. Sőt, döntő hatással van a kapitalizmus egészére. Létfenntartási ipar és szolgáltatások nélkül a gazdaság nem működik, aminek következtében a válság továbbterjed: elvezet a rendszer hatalmi-politikai formáinak összeomlásához.

A termelés leállítása és a kulcságazatokban a munkahelyek elfoglalása tulajdonosi válságot idéz elő, ami módot ad arra, hogy a dolgozó kollektívák birtokba vegyék az üzemeket, és saját szervezésük, irányításuk alatt újraindítsák a munkát. Ekkor az árukapcsolatokat a termelők közötti kapcsolatok váltják fel, és az alapvető ágazatokat közös érdekek alapján működtetik. Mivel a termelés célja a lakosság használati javakkal való ellátása, felhagynak a fölöslegessé váló tevékenységekkel. Ez pedig rövidebb munkaidőt, nagyobb hatékonyságot és magasabb életszínvonalat tesz lehetővé. A tőkés hatalom összeomlásával az élet „új anyagi bázisa jön létre”, amelyen az emberek nagy tömege „lehetőséget kap arra, hogy újjáalakítsa magát”. A felhalmozásra és manipulált tömegfogyasztásra orientált életmód helyébe emberközpontú életmód lép.

A vázolt folyamat következménye a proletariátus diktatúrája a termelés felett. Proletárdiktatúráról akkor indokolt beszélni, ha a termelés tulajdonjoga – bármiféle politikai közvetítés (vagyis politikai intézmények vagy szervek közbeiktatása) nélkül – maguké a termelőké. A proletariátus diktatúrája a használati értékek előállításának társadalmi intézménye mentén szerveződik.

A kapitalizmus szétesése után olyan *társadalmi* forradalom zajlik, mely két szakaszból áll. 1. A termelés és elosztás új módja: proletárdiktatúra az emberek érdekében. A proletariátus diktatúrája idején fontos szerephez jutnak a forradalmi eszmék, mivel „ekkor kezdik az emberek közösen keresni az »alternatívákat«”. Az optimálisnak bizonyuló megoldások kikísérletezése az akkori résztvevőkre van bízva. 2. Egy „emberbarát forradalom” szakasza, mely „magában foglalja a tulajdonjog teljes megszüntetését, és ezért a diktatúra megszüntetését”. Ez a folyamat elvezet a „teljesen emberi szabadkommunizmushoz”.

„A kommunizmus célja minden ember létének kiteljesítése.” Az egyéni képességek (szabad egyéniség) kibontakoztatása azért „elérhető minden egyén számára”, mert – túllépve a bürokratikus (azaz erőszakosan, hatalmilag) elkülönített politikai, gazdasági, jogi stb. szférák széttagoltságán – az életét egyetlen egységes folyamatként szervezheti. Az életmód ilyen irányú átalakulásával kapcsolatban a könyv a mindennapi élet forradalma kifejezést is használja.

Néhány elméleti következtetés

1. Ebben a koncepcióban a forradalom nem egy eszme megvalósítása, kikényszerítése, hanem racionális válasz a gazdasági összeomlásra. Ameddig nincs tulajdonosi válság, addig nincs forradalom. Alapvető kérdés, hogy ki rendelkezhet elegendő hatalommal tulajdonosi válság előidézéséhez.

A tőkefelhalmozás csak akkor állítható meg, ha annak gépezetét leállították. A szereplők, akik a termelési eszközöket le tudják állítani (és adott esetben újra beindítani), nem lehetnek mások, mint akik azokat működtetik. Az üzemek bérmunkásai rendelkeznek a termelési képesség fegyverével. A forradalom elsősorban rajtuk múlik.

2. A tapasztalatok azt mutatják, hogy gazdasági válsághelyzet nemcsak spontán módon keletkezhet, hanem a kapitalizmus természete azt ki is szokta provokálni. A vállalkozások profitmaximalizálásra való törekvése rendre beleütközik a bérmunkásság ellenállásába.

Az egyének a saját szemszögükből látják a világot, és harcolnak az életkörülményeik megőrzéséért, illetve javításáért. Azért küzdenek, hogy ne csökkenjen a reálbérük, jobbak legyenek a munkahelyi feltételek, emelkedjen a fizetés. (Legforradalmibb szlogenjük – úgymond – a következő lenne: „Magasabb bért, rövidebb munkaidőt!”) Mindez azonban hátrányos a munkáltatónak, mert megnöveli a termelési költségeket. A dolgozók érdeke szembemegy a tőkével: azok a viszonyok kényszerítik harcra, amelyek között dolgoznak.

Ez a hétköznapi küzdelem sokkal nagyobb jelentőségű, mint bármilyen politikai cselekvés. A politikai aktivistától eltérően a munkahelyi harcos önérdékből cselekszik: azért küzd, hogy megvédje magát. Ám akik itt önmagukért harcolnak, egyúttal közvetlenül a tőke ellen, annak válságáért is cselekszenek.

A szóban forgó felfogás szerint a munkásosztály „balesetként, nem tervezett eredményként veszi át az ipart”. Ebben a levezetésben a forradalom nem cél, hanem az érdekevezérelt küzdelemnek mintegy spontán járuléka, mellékterméke. (A dolgozók munkahelyi akciói „forradalmat hozhatnak, annak ellenére, hogy egyetlen céljuk a saját érdekük érvényesítése.”)

3. A vázolt logikában a szabadság nem pusztán történelmi eredmény, következmény, hanem ok: hatalom arra, hogy az emberek megváltoztassák az életmódjukat. Megköveteli, hogy ismerjük a társadalmi körülményeket és rendelkezünk a módosításukhoz szükséges eszközökkel. A szabadság végső jelentése: a társadalom szervezése a benne élő emberek által.

Protézis: politikai aktivizmus

A felidézett koncepció alapállása, hogy minden érdemi változtatás a tulajdon kérdése körül forog. Ami nem a tőketulajdon felszámolására koncentrál, az érintetlenül hagyja a tőkés viszonyokat (a rendszert), ezáltal a kapitalizmust szolgálja. Ebben a megközelítésben kiélezett alternatíva mutatkozik: egy cselekedet vagy bénítja a tőkés termelést – vagy semmi.

A kapitalizmusban a hatalom forrása, eredete a termelés. Ami az üzemeken kívül történik, csak arculat, látvány, tükröz: az alapvető tőkés struktúra vetülete, másodlagos megjelenése, tünete, politikai eszköze. Nem véletlen, hogy az átideologizált gondolkodásban és gyakorlatban a tulajdonviszonyok gazdasági kérdését kiszorítják a

politikai látszatok intézményei, apparátusai. Az emberek politikai cselekvése – maguk bármit is gondoljanak erről – nem a struktúra, hanem az általa meghatározott eszközök ellen lázad.

A politikai aktivitás nem érinti a tőkés uralmat: „minden politikai eszköz kompatibilis vele.” Fontosabb, termékenyebb nála a mindennapi harc, mert ha önmagunk érdekében (a saját életünk javításáért) lépünk fel, az a politikai próbálkozásoknál inkább vezet a tőke váltságához. Véggkövetkeztetés: „az önérdék az egyetlen valós politikai kérdés”, amely azért valódi, mert az egyénre épül. A közösséggel (társadalmival) az egyén csak az individuálisból kiindulva (arra alapozva) képes szervesen összekapcsolódni. Így „a forradalom egyre inkább jelen lesz a saját életében, és nem fogja kiszorítani létezését a politikai körhinta birodalmába”.

A kapitalizmus az egész politikai szférát magába olvasztotta. Bármiféle rendszerkritikus politikai aktivitást csak – úgymond – passzív politikaként, azaz eleve a rendszerbe bekebelezve tesz lehetővé. Ennek következtében minden politikai tevékenység szolgálatot tesz a tőkének: funkciójában apologetikus, hatásaiban kapitalista.

Az önkínzás egy formája, ha olyasmivel foglalkozunk (így olyasmiről nyilvánítunk véleményt), amire nincs érdemi befolyásunk. („Energia pazarlás ökológiai, antifasiszta vagy antinukleáris nézetek hangoztatása, ha nincs hatalmunk ezek felett.”) Kritikai eszméknek, ideológiáknak, információknak csupán akkor van jelentősége, ha lényegi befolyással bírnak a cselekvésre, változtatásra. Máskülönben csak olyan zajongások, amelyek – hatásában – a fennállót támogatják.

Antikapitalista ideológiájú, illetve szándékában forradalmi *politikai* mozgalmak a kapitalizmus malmára hajtják a vizet, mert olyan erőterben (struktúrában) tevékenykednek, amely visszájára fordítja és a fennállóba integrálja őket. Ezeket a mozgalmakat a mindenkori hatalom általában a proletariátust megosztó csínytevésekként kezeli. Tényleges szerepük a feszültségek oldása: kiengednek egy kis gőzt a rendszerből.

A politikai-ideológiai jellegű mozgalmak a tőkés tulajdonviszonyokat (termelési feltételeket) nem befolyásolják. Az ilyen antikapitalizmus „egy lakkréteg a rendszeren”: a „tükrök” összetörését nevezi antikapitalizmusnak. Társadalmi funkciójában – szubjektív indíttatásától függetlenül – kapitalistának kell tekinteni.

A forradalmi szándékú politikai mozgalmak lényegében csak a meglévő feltételek kiterjesztését célozzák, siker esetén a tőkésrendszer

újjászervezését hajtják végre. Tevékenységük a kapitalizmus meghaladása ellen hat („agitáció a kapitalizmus mellett”). A ténylegesen forradalom párti magatartás az ilyen mozgalmakkal kapcsolatban: annak megmutatása (leleplezése), hogy gyakorlatuk a rendszer reformálását, megújulását segíti. Az elitista (kulturális) antikapitalizmus orvoslására javasolt érdemi cselekvés: ha valaki valóban tenni akar a kapitalizmus ellen, akkor „kerüljön közel a tűzhöz”, azaz helyezkedjen el az ipari termelésben.

Következésképpen:

1. A kapitalizmusnak dolgozunk, amikor magukat forradalom pártinak gondoló *politikai* mozgalmakban tevékenykedünk.

2. A kapitalizmusnak dolgozunk, amikor antikapitalistának nevezett – funkciójában reformista – ellenállásban veszünk részt.

3. A kapitalizmusnak dolgozunk, amikor a rendszer valamelyik felszíni megnyilvánulása ellen tiltakozunk, demonstrálunk.

4. Társadalomkritikai kiadványainkkal a kapitalizmusnak dolgozunk. Azon túl, hogy ezekkel a nyomdai stb. profitot növeljük, a vásárlót is félreorientáljuk, aki – a tőke által felkeltett és kiépített szórakozásigényhez idomulva – a társadalomkritikát (radikális sajtót) „úgy fogyasztja, mint a sört”.

5. A kapitalizmusnak dolgozunk, amikor egyes társadalmi csoportok helyzetének megjavításán fáradozunk. Ilyenkor szociális követelésekkel vagy jótékonyági cselekedetekkel akarjuk mérsékelni a tőkésrendszer kíméletlenségét. Az emberek helyzetének, életkörülményeinek jobbra fordulását a rendszer átalakításával, megreformálásával kívánjuk elérni. Tisztában kell lenni azzal, hogy a reformmegoldások csak olyat tartalmaznak, ami „nem veszélyezteti az uralkodó osztály helyzetét”. Minden, amit a kapitalizmus megjavításaért teszünk, valójában annak stabilizálása érdekében, a kegyetlenségeinek meghosszabbításáért történő cselekvés.

Magánszemélyként, erkölcsi okok miatt persze nem mehetünk el érzéketlenül az emberi kínok mellett, de a személyes etikánk nem keverendő össze a történelmi lehetőségek, perspektíva vizsgálatával, keresésével. Hiszen a két esetben nem ugyanarról van szó.

*

A kapitalizmus az emberiség munkaerőként történő kizsákmányolása nélkül nem lehetséges, de a kapitalizmusnak környezetbarát, jóléti-szociális, antiszexista, antirasszista, gyarmatellenes stb. tőkés projektje már létezik.

– *A zöld kapitalizmus megvalósítható.*

A környezetvédelem kérdésére külön üzletág települt rá. Például nyíltan megfogalmazódott, hogy a zöld címkével jobban eladható az áru. Amikor a szemetet újrahasznosítva takarékoskodunk a környezettel, valaki más profitál a fizetés nélküli munkánkból. Amikor környezetvédő röplapokat nyomtatunk és terjesztünk, valaki ebből politikai hasznot húz. „Maga a rendszer elérhetetlen marad, a tőke érintetlen.” A rendszer ökológiai bírálata végső fokon előnyére válik a kapitalizmusnak.

– *A női egyenjogúságot elismerő kapitalizmus megvalósítható.*

A feminista mozgalom fellendülése növeli a piaci keresletet. A nők nem ártnak a kapitalizmusnak azzal, hogy a munkahelyükön egyenrangúnak tekintik magukat a férfikkal. A feminizmus a rendszeren belüli irányzat – a struktúrával kapcsolatos konzervativizmusa a kapitalizmus segítőjévé teszi.

– *A fajok egyenrangúságát elismerő kapitalizmus megvalósítható.*

A színesbőrűek nem ártnak a kapitalizmusnak, amikor egyenlőséget követelnek a fehérekkel. Antirasszista kiállásunk, a megkülönböztetésekkel szembeni tiltakozásunk nem irányul a kapitalizmus ellen.

– *A homoszexualitás jogait elismerő kapitalizmus megvalósítható.*

Az azonos bánásmód elismertetéséért fellépők a heteroszexuálisokkal való egyenértékűségük hirdetésével nem ártnak a kapitalizmusnak.

„A feminista, szexuális, faji, etnikai vagy kulturális identitások felszabadításáért indított mozgalmak célja és határa az állam általi elismertetés.” A kapitalizmus nemcsak tolerálja, hanem támogatja is az ilyen törekvéseket. Ezek a politikai igények változatlan tőkés feltételek mellett elégíthetők ki. Elért eredményeiket a tőke a polgári civilizáló haladásaként, saját győzelmeként ünnepli.

*

A kapitalista uralom politikai fegyvere a pártok versenyztetése.

A tőkésrendszer fenntartásában döntő szerepet játszik, hogy az állampolgárok nem a tulajdon kérdésével, hanem politikai pártok küzdelmeivel foglalkoznak. „De a világot nem fogja megváltoztatni, ha emberek milliói szavaznak a változásra, vagy tüntetnek a változásért, mert a kapitalista hatalom nem az emberi érzésekre épül: a politikai vágyak és demonstrációk, amelyek a tudat társadalmi formái, nem érinthetik a kapitalista uralmat.” A politikai vágyakat és demonstrációkat maga a fennálló rendszer határozza meg.

A kapitalista uralom politikai fegyvere a média (tömegtájékoztató).

A mai ember naponta hatszázszor több információt vesz fel, mint a középkorban egy átlagos paraszt egy év alatt. Hogyan is tudná ebben a híradatban megkülönböztetni, hogy melyik üzenet fontosabb a másiknál?! Az információtechnológia egyfajta facsarógép: az utolsó csepp személyes önállóság eltüntetésére szolgál. „Minden ideológiának feladata: elvonni az embereket attól, hogy önmaguktól és önmagukról gondolkodjanak, és elérni, hogy szerénynek és erőtlennek érezzék magukat. Ahelyett, hogy a világnézetünket saját tapasztalatainkra alapoznánk, kénytelenek vagyunk a remény és a félelem szűrőjén keresztül tekinteni a világra.”

A kapitalista uralom fegyvere a politikai vita.

Az uralkodó osztály egymással versengő elképzeléseket kínál. Az olyan hamis ellentétekkel, mint globalizáció/antiglobalizáció, imperializmus/antiimperializmus, vegán kávézó/McDonald's stb. biztosítani tudja, hogy a vitákat a saját területén tartsa.

A globalizációellenesség visszavonulás az osztályharctól. A politikai hatalom eszköze az állami-nemzeti szerveződés: a tőke mozgása tartja össze a nemzeti kereteket. „Nem a munkásosztály feladata a nemzetek, a fasizmus, a demokrácia vagy bármely más politikai forma támogatása vagy ellenzése.”

Az antiimperializmus visszavonulás az osztályharctól. Akarva, nem akarva a hazafias tulajdonosok oldalára áll. Konzervativizmusa megmutatkozik abban, hogy például a „szabadságot Palesztina számára” jelszót teszi a „szabadság a kapitalizmustól mindenkinek” törekvés helyébe.

A kapitalista uralom politikai fegyvere a művészet.

Minden művészet félreorientál. Hozzájárul a lelki fájdalmak elfojtásához – mintegy kábítószer a rendszer okozta gyötrődésekre. Tipikus hozzáállás a világunkhoz: „Tudom, hogy bűnben tartanak, érzem és fáj, hogy be vagyok zárva, de segíthetek magamon azzal, hogy gondolkodok rá? Nem jobb, ha a sör és a művészet elvonja a figyelmemet?”

A kapitalista uralom politikai fegyvere az ellenkultúra.

A kapitalizmust támogatjuk, amikor – hátat fordítva a társadalmi dimenzióknak – ellenkultúra kiépítésén fáradozunk. Ez a szembenállásunk is elkerülhetetlenül ráakad a tőke horgára: árucikként kezeli, és a maga számára hasznosítja. A kapitalizmus kiprovokálja, majd reprodukálja és eladja az ellenkultúrát.

A kapitalista uralom politikai fegyvere a futballmeccs.

Szurkolunk a csapatunk sikeréért. Lelkesedünk, amikor győz, elkecseregünk, amikor veszít. Bármilyen eredmény, kiéljük az indulatainkat,

levezetjük az erőszakos energiáinkat. A labdarúgás (és egyáltalában a versenysport) is olyan „kulturális/politikai forma, amely a társadalmi kapcsolatok tőkés bázisából származik”.

A kapitalista uralom politikai fegyvere a popzene.

Akkor szűnt meg végleg a munkáskultúra, amikor a popzene a témái közül kihagyta a munkásosztályt. Az áruformába szervezett tömegkultúra – megsemmisítve az autonóm plebejus kultúrát – létrehozta „a populáris kultúra valamiféle hadviseleti egységességét”. (Felidéződik a dalszöveg: „Minden egyformán popzene.”)

Eredetileg a popzene az ellenkultúra részeként keletkezett. Azután a tőke – kihasználva a lehetőséget – jól jövedelmező, magas profitot hozó külön iparágat telepített rá. „A pop összeolvadt terjesztésének eszközeivel, és teljesen integrálódott a médiaparba. A huszonnégy órás műsorszórás huszonnégy órás popzenét sugározott, először úgy, hogy mint egy gőzgép kemencéjébe, lapátolta az éterbe”, később már szelektálva, beszerkesztett formában. („Spam a vasárnapi teához.”) A rajongók pedig önkéntes munkaerőként követik a gazdasági erők diktátumát – szinte katonai vezényszóra menetelnek.

„Könnyű sokmillió embert beprogramozni, hogy fogadja el a labdarúgást és a popzenét, mint kárpótlást az elszegényedett életért.”

*

A koncepció egyértelmű. Ha nem történik meg az alapvető iparágak (kulcságazatok) megbénítása, akkor nem lehet megszabadulni a tőkés rendszertől. Ha a gazdasági kulcságazatok leállása nem gyűrűzik tovább a kapitalizmus egészére, akkor nem lehet megszabadulni a tőkés rendszertől. Ha nincs tulajdonváltás (a tőketulajdon helyébe lépő kollektív termelői tulajdon), akkor nem lehet megszabadulni a tőkés rendszertől. Még a proletárdiktatúra időszakának kimenetele is kétesélyes: nem zárja ki a kapitalizmushoz való visszafordulást. Tehát nem valami féle mindenáron optimista elmélettel van dolgunk – csupán azzal a meggyőződéssel, hogy az emberiség számára nem létezik más esély. A mindenkori erőviszonyokat mérlegelő és taktikai lehetőségeket kereső (kihasználni akaró) reálpolitikától eltérően a végső teoretikus összefüggések igazságára koncentrálnak. Szembenéz a reálpolitikai kérdéssel: „Most van itt az ideje ilyesmiket hirdetni?” Absztrakt álláspontjának indoklása: „lehet, hogy sosem sikerül” a felvázolt perspektívát megvalósítani, de attól az még igaz egy szigorú elméleti síkon.

Indokolt lenne vitába szállni a jelzett koncepció számos pontjával – most mégsem teszem. Azért nem, mert ennek a beállítódásnak

– éppen elvontsága miatt – egy komoly erőssége is van: a strukturális rendszerszemlélet végigvitt következetessége, amit a többoldalú, árnyalt megközelítésre hivatkozva általában hajlamosak vagyunk lazán kezelni és tőle eltekinteni.

A koncepció destruktivitásában rejlő konstruktivitása ellenére mégis ide kívánczodik egy „immanens” kritikai megjegyzés.

A „minden vagy semmi” logika előnye, hogy átfogó alapösszefüggéseket elvont elméleti tisztaságukban fogalmaz meg. Lecsupaszítva mondja ki (mutatja meg) engedmények, kompromisszumok nélküli végső következtetések konzekvenciáit. Ugyanakkor hátránya bizonyos életidegenség: mellőzi – módszertanilag zárja ki – a közvetítő mozzanatok lehetőségeinek vizsgálatát. Ami teoretikus síkon nem feltétlenül probléma, az a konkrét gyakorlatban nagyon is döntő kérdés lehet. Például:

- Milyen állapotban éri a válság a megcélzott dolgozókat?
- Mennyire tudnak megfontolt (előrelátó) döntéseket hozni?
- Mennyire képesek arra, hogy önmagukat megszervezzék?

A kategorikus alapállás: minden használható tudás nem felvilágosítás, rábeszélés, „térítés” nyomán jön létre, hanem azt a személyes tapasztalat szüli.

Rendben van: a gazdasági összeomlásig kicsi (és nem érdemi) a mozgástér. De a várakozáson kívül nem lehet-e valamit tenni a prognosztizált összeomlásra való felkészülés jegyében? 1. Nem lehet-e valamit tenni olyan szemlélet meghonosodásáért, amely az eseményeket összefüggéseikben láttatja? Amely segíti a jelenlegi rendszer illúzióűző, radikális (strukturális) bírálatainak térhódítását? 2. Nem szervezhető-e olyan közös (egyénközi) tevékenységek, melyek segítik az összeomlaskor nélkülözhetetlen együttműködési készségek-képességek kialakulását?